

церков — се тільки одна з функцій, зняряд його політики, а не самоціль, що все покриває і абсорбує. Відмінно від Василя Острозького і Вишенського, що різко виступають проти всякого спілкування з еретиками, автор «Перестороги» похваляє політику кн Острозького й ін. щодо спільної політичної акції з євангелістами. Підчеркує поміч, що мало від них віленське братство, наприклад, устами кн Острозького грозить королеві повстанням, коли він надалі вестиме свою сторонничу релігійну політику (вище). Се зовсім не те, що поради Вишенського землякам: постити і молитись, щоб Бог послав чудо на короля (вище).

Все се велить мені, незважаючи на різну чортівщину і хіліазм у дусі Зизанія¹, на випаді проти Аристотеля і сьогосвітньої мудрості в дусі Вишенського², вважати «Пересторогу» за ідеологію нового часу: заповідь емансипації з-під середньовічної церковщини, розвитку раціоналізму і громадської активності і боротьби. того шляху, котрим піде українське життя XVII—XVIII вв., незважаючи на пароксизми церковної реакції, нав'язані католицькою реакцією Польщі. Воно обтрусить з себе поволі пережитки аскетичної фразеології, що ще сидить на «Пересторозі», і піде тою дорогою, на котрій став уже й її автор, незважаючи на сі фразеологічні чи ідеологічні пережитки. І тому я вважав потрібним присвятити сьому трактатові особливу увагу.

Пізнiші писання Вишенського. Вернімось ще до Вишенського — до його останніх творів. Після спорудження першого збірника, описаного вище, він писав ще довго, кільканадцять літ. Маємо чотири більші писання, з різними пе-

чи з них сенодалне зложенє и обнаженє, упорне противъ праву держат» (с 221). Розуміються тут позви Потієві і Терлецькому «въ жалобе ихъ милости пановъ обывателей в кн Литовского, воеводства Волынского и иныхъ воеводствъ такъ духовного, свецкого, рыцарского яко и посполитого стану людей релии грецкое», Архивъ Ю З Р І VI 109—110. Щодо поняття «річ посполита» в устах політиків XVI в — див., напр., Кубалі «Ogzechowski» с 73—4 (Ориховський один з визначних теоретиків сєї ідеології): «Річ посполита польська» не те, що «королівство польське», — се сума громадян, що правитьса сама собою, своїм «правом», а не королем.

¹ Можливо, він іде за ним і в толкуванні приїзду патріархів як аналогії з появою Єноха і Іллі, як се доводив Студинський, «Пересторога» с 136, див текст Зизанія в Пам'ятках с 97.

² В Історії України (VI с 563) я висловив гадку, що фінал «Перестороги», де автор, перед тим такий гарячий прихильник освіти й науки, несподівано дає копняка «філософії поганський, аристотелевій науці», був дописаний іншою рукою. Але, перестудювавши її наново з оригіналом у руках (що місцями виявляє важні відхилення від виданого тексту), я переконуюсь, що нема причини вважати се чужим додатком. Очевидно, в уяві автора потреба «посполитої науки», опертої на православній традиції, не суперечила агітації проти єзуїтської «аристотелевої мудрості».

редмовами, супровідними листами тощо. Скільки того було в дійсності, нема ніяких вказівок. Ті писання, які маємо, небагато дають нового і цікавого в порівнянні з першими, що ми обговорили докладніше. Тому перейдемо їх побіжніше, але все-таки спинимось на деяких цікавіших моментах,— не тільки з пієтизму до їх автора, але і з огляду на їх культурно-історичну вартість.

Краткословный отвѣтъ Феодула. Дуже скоро по спорядженню своєї «Терміни про лжу» Вишенський був покликаний до відповідальної праці — оцінки звісної нам книги Скарги в новім виданні. Владика Гедеон Балабан, що після свого відступлення від уніатської змови був признаний головою православної руської церкви як патріарший екзарх, вважав потрібним задокументувати чимсь відповідним, що він відчуває своє високе становище, і вислав свого архідиякона Ісакія Борисковича (пізнішого владика луцького, Теофанового священика) до різних православних вогнищ — по інструкції, матеріали, директиви і між іншим передав через нього патр. Мелетієві оце нове видання книги Скарги. Мелетій же сю книгу послав з Ісакієм на Афон, маючи на увазі Вишенського, — щоб там сю книгу оцінили і розібрали. Не маємо автентичного листа Мелетія, а тільки доволі свобідне переповідження Вишенського; тому не можемо судити, наскільки патріарх звертався до афонітів загалом, а скільки особисто до Вишенського, — але кінець кінцем завдання се припало йому. Як він переказує (в своїй «За-чепці»), патріарх поручав розглянути, чи нема в тій книзі чого гідного; в полеміку ж радив не вдаватися, бо, мовляв, всі проби святих отців доказати латинянам їх помилки до нічого не привели, і нема чого силкуватися переспорити їх «сварливу діалектику». Отже, Вишенський, хоч і з неохотою, як він каже, постарався «пройти і видѣти Скаржино слепленіє (зліплення) тоє книжки» і зладив доволі методичний розбір її: спинився на деяких гадках його передмови, далі взяв його головні тези: що передусім мусить бути констатована правдива церква божя, бо поза єдиною церквою не можна спастися, і потім пройшов ті позначки, що Скарга кладе за основні прикмети правдивої церкви. Переглядаючи їх, Вишенський доводив, що ці прикмети підходять не до римської церкви, як представляв Скарга, а навпаки, — всі знаки вказують на правдивість і святість церкви східної.

Се мусило бути змістом першого начерку критики Вишенського — призначеного нібито для самого патріарха, як виходило б з його слів. Пок. Франко так власно й приймав — перший начерк для патріарха, переробку його для українського громадянства під назвою «Краткословного одвіту Феодула» — зроблену дуже скоро, перше ніж Вишенський довідався про смерть Мелетія (він помер у вересні

1601 р., а Вишенський говорить про нього в «Краткослов. Одвіті» як про живого), і третю редакцію, названу автором «Зачапкою мудрого латинника з глупим Русиним» — споряджену кілька літ пізніше (по смерті владики Гедеона, що зветься тут «блаженної пам'яті достойним», як говориться звичайно тільки про небіжчиків, а він помер на початку 1607 р.).

Се досить правдоподібно. Але першої редакції, призначеної для патріарха, ми не знаємо, — і вповні можливо й таке, що замість предметового, позбавленого полеміки розбору книги для патріарха, у Вишенського таки в і д р а з у вилізла оцінка її для громадянства, зовсім не свобідна від того «препиранія», від котрого остергав афонітів Мелетій, посилаючи їм сю книгу. З об'єктивного академічного розбору поглядів Скарги автор дедалі збивається на свій улюблений діалог, — то звертається до «прочитателя», щоб запросити його бути арбітром у спорі між Скаргою і автором¹, то вступає в диспут з самим Скаргою, — титулюючи його то «латинником», то «римським» богословом, то «езовітом», і не може обійтися без сильних виразів, включно до «замтуза² вшетечного» (л. 337-Гол. с. 131) і под.

Отже, полишаючи одвертим питання, чи маємо перед собою другу редакцію оцінки, чи вона ж була і першою, переходимо до її огляду. Передусім варті уваги замітки до Скаржиної передмови до короля, на вступі другого видання його книги. Вишенський спиняється тут на двох пунктах. Перший — се заява Скарги, що перше видання його книги «богатша Русь викупила і попалила»:

Присмотри ти ся первому излишнему слову того езуита, а коли первое слово лжею, и на лжи основано есть, найдеш и познаеш, уже усуды³ путем повѣсти идучи если и вмѣсто правды уфарбованую — еднак яко лжа есть лжу ошуплеш и зрозумѣш

То первая⁴ ложь, яко безыменно злочинцу руского положилъ только, «богатша Русь», а не знати хто! Второе потварь (злобна брехня). яко отъ зависти и гнѣва на народъ Рускій, хотяя его обмерзити пред властію, ту ложь смыслилъ и без стыду — не могучи того гнѣва в сердци гнѣздящого ся уморити — усты наявно отригнулъ (116 — ркп 315).

¹ «Тут стань судія прочитательный, посередь между нами, и зри оком чистое мысли и разсуждай, если правду молвити буду объявити бо хочю бе-спору, что есть правда в Скаржиныхъ реченіяхъ и что есть ложь» (л. 326 — Гол с. 124).

² Напр «Чемъ же ся, латыннице только римскій костель поминаешь, а восточную еси вгордилъ? Испытоваю (ркп испытовая) тебе. не отъ той ли матери свѣтомъ благовѣрія римскій костель сей воспитанъ? Если речеш, яко не отъ церкви восточной римскій костель ся породилъ и воспиталъ, то еси, латыннице, въ своемъ костеле римскомъ бенкартъ и недобраго ложа сынъ» і т. д. (л. 354 — Гол с. 142).

³ В ркп оусьды.

⁴ В ркп: попорвала.

Ще сильніше вдаряє Вишенський на Скаргу на його істинно єзуїтські поради королеві — репресіями привести до католицтва протестантів і православних, між іншим — не давати їм вищих урядів, як то було давніше. Справедливо виказує, що всупереч євангельській науці, Христовим заповідям і заприсяженим вольностям, Скарга намовляє короля до тиранських насильств; стягає на нього невдоволення підданих, політичні небезпеки і, нарешті, — вічну погибель душі його. Беручи його за слово — що Скарга називає часи трудними для правління, Вишенський влучно вважає такі поради з вуст королівського проповідника яскравим проявом ненормальних часів і обставин Тут його критика не тільки справедлива, але виливається в гарній формі патетичного обурення:

Чего ни одинъ король (з) первыхъ кролевъ важити ся не смѣлъ, то нынѣ езувита тѣ пожитки въ земли вольной и спокойной будуетъ — то есть звалченіе сумненія королевскаго, замѣшаніе, неприязнь и злореченіе на станъ королевскій от всего посполитого челоуѣка, и еще погибель въчнуу королю, яко да отъ добра челоуѣка тираном ся учинити!¹

Правду реклъ еси¹ въ похлебствѣ² своемъ до кроля, Скарго, мовячи, яко на затрудненые часы и на дивные люде вашей королевской милости панство пришло О воистину на затрудненые часы! и я тебѣ признаю! — коли съ правдивого кроля тирана учинити хочешь! О воистину на дивные люди! тебе самого — от всѣхъ дивнѣйшого! — коли во мѣсто правды лжу в земли вольной фундуеш и во мѣсто покою на томъ фундаментѣ ложномъ гвалтъ и тиранство будуеш!

Спытай же его тут, любимый прочитателю, тымъ способомъ:

«То ли твоя проповѣдь, езувито, — якова лжеш?»

«Толи твоя проповѣдь, Скарго, якова силоу и мучительствомъ, а не покороу и наказаніемъ кроткимъ спасеніе мое правдивое мнѣ отъ меня выдреш и в поганскую згоду, от тѣснаго пути слѣда ведушаго в живот вѣчный, притягнешь?»

«Толи твоя правдивая наука, езувито, яко да властію свѣцкою євангельскую проповѣдь змочняеш и чога євангеліемъ зъеднати собѣ не можеш, то тиранствомъ справити стараніе чинишь?»

«И гдѣж еси то во Євангелии и апостольской наукѣ нашел и почитал, яко да учитель³ наказаніемъ и пороадоу власть свѣцкую понуждаєтъ, да плѣнит и неволитъ волных и свободных?»

«Не сам ли Христос и его ученицы перво образомъ добродѣтельнымъ, таже терпѣніемъ в себѣ изображеннымъ, потомъ и наказаніемъ кроткимъ, а не бѣднотвореніемъ к вѣре приводили, и сей ключъ, а не инно учителемъ отверзати входъ до царства небесного дали, оставили, изобразили?»

«Сам Христосъ Богъ слѣда апостольского держашымъ ся таково⁴ рече євангеліе «Сю заповѣдь даю вамъ, да любите другъ друга.» (л. 316 —7-Гол 117).

Сій редакції своєї критики автор дав такий заголовок: «Краткословный отвѣтъ Феодула⁵ въ святѣй Афонстѣй горѣ скитствующаго противъ безбожнаго, лживаго, потварнаго и

¹ В ркп. еи

² Підлещуванню — облесній передмові до короля

³ В ркп. оучть

⁴ В ркп такого

⁵ Феодул — божий раб.

настоящего вѣка — погански¹ а не евангельски мудруючого писання Петра Скарги, о реченом ряду и єдности костела божіяго под єднимъ пастыремъ и о грецкомъ и руском от тоє єдности отступленію». Епіграфом поставлено Христову заповідь: «Да будет же слово ваше еже «ей ей», и еже «ни ни», лишше же сею от неприязни есть» (себто — коротко притакувати або заперечувати, не пускаючися в многоглаголанья).

Дослідники не раз спинялись над питанням, чому сю критику Вишенський надписав псевдонімом, а не дійсним іменем, як попередні писання, — чи з мотивів літературних, чи з обережності? Найправдоподібнішим здається, що він ішов за прикладом Фіلالетової відповіді Скарзі, котру вже знав. Так потім і другу редакцію своєї відповіді надписав іменем Христофора (на взір «Христофора Фіلالета»). Безсумнівно, що він посилав її на Україну від свалого імені, так що її псевдонімність не була хованням авторства, а тільки літературною формою: се відповідь «божого раба».

Адресована вона «православнымъ христіяномъ церкве восточное — послушнымъ сыномъ Малоє Русіи». Автор у вступі пояснює, як дістав своє поручення від Мелетія, і викладає своє бажання — послужити своєю критикою також і братії:

Которого повелѣнію аз убо по нуждѣ едва покорихся, понеже те басни мирскаго и еретическаго духа великое сомушение внимательной мысли къ Богу творять и теплоту и любовь ко сладости памяти божія губять. Єднако же бѣдно² повелѣніе архіерея³ божія послушав, паче же естественною любовію васъ, брати Руского народа палимъ — боячи ся, да не гдѣ нѣкій брат от моеї любимое Русі⁴ в сети того писання (которого и ловом Скарга назвал!) не увязнет и от Бога живого вѣчно не отпадаетъ, — прочиталь єсми не сладко а⁵ брідко тую составленую Скаржину лжу. От которого вокуса — воистину вам глаголю. мало єсми не врацал⁶, дивуючи ся той смертенной потравѣ латинского мудрования, которую воистину кто со сладостію поживати хоцет, — отруеть ся и нагле невѣріемъ здохнетъ¹ (305 — Гол. 109).

Прочитавши, Вишенський пригадав собі легенду про Єпіфанія Кіпрського, як він, дискутуючи з одним молодим «оратором» і не можучи його словом поконати, помоливсь і молитвою вигнав з нього «духа велеречивого». Тоді той оратор «в простотѣ и невмѣтности⁷ ся тогда яко простый мужичок показал». Дух же, що вийшов з нього, признався, що то він сидів в Оригені і привів його до написання «лживых книг». От якби й тепер, міркує Вишенський, знайшовся чоловік такий же сильний в молитві, як Єпіфаній, то потрапив

¹ Ркп.: поганскіи, евангельскіи.

² У друк. мнѣ.

³ Ркп. аиерея.

⁴ Ркп. Русіи

⁵ Ркп.: и

⁶ Ригав.

⁷ Так у ркп., Гол.: невмѣтности.

би він і Скаргу звільнити від злого духа, що понудив його на «ту роботу лживого писанія и потвари» (брехні). А може, не помогла б тут і молитва — резонує він далі, коли Скарга з своїми однокумцями (єдиномудренними) тому духові записався навик з доброї волі, «со всѣмъ произволеніемъ сердца и мысли». Бо той молодий оратор «от простоты, а не от науки того духа былъ прихватилъ», і тому Бог визволив його, «яко тварь свою», через молитву Епіфанія. Латинники ж «отъ дѣтска и до старости той хитрости и ученія лживою учат ся... от рода в родъ своимъ потомкамъ тоє залцают, и един по одном от сея жизни отходячи яко дѣдичтво вѣчное сію мирскую мудрость другъ другу предают и тестаменты упривилиеванными утверждают». Тому Бог і не визволить їх від сеї неволі, бо він «не нудить никого со силою: на самовластїи (свобідною волею) проходить вѣкъ сей оставилъ» (л. 307 — Гол. 111).

З сього приводу Вишенський ще раз викладає читачам свою теорію благословенної православної простоти та наказує її триматися, не лъстячись на світську мудрість латинян:

Но они пусть тѣмъ широкимъ гостинцемъ хитрости и науки лживое пелгри-муютъ, яко хотят! Вы ж, благочестивый Рускій народе, тѣснымъ евангельскимъ путемъ в жизни сей краткой странствуйте¹, да во широкие пространства вѣчного живота и царствія небесного домѣстите ся². Чого вас, Господи, сподоби, аминь!

Тамъ бовѣмъ — на ономъ вселенскомъ позорищи предъ Христомъ все станем, и тогда skutкомъ узрим, кто будетъ лучший: Латина или Греки с Русью! Пусть нынѣ Латиня фарисейски хвалит! Пусть в богатствѣ с онымъ богатымъ³ гобзуют! Пусть во славу княземъ вѣка сего возносятся! Пусть в размноженію земной чести и достоинства с поганы ширят и множат! — А мы, православныи — терпим! А мы похулени, поругани и посмѣяни будем!⁴ А мы стискаймо, убожим⁴, и алчемо! А мы смиряймо ся и понижаймо! А мы не погиршимо ся, если и в умаленіе приходимо, но благодарнѣ сей крест несимо!

Скудно бо есть благое, и мало спасаемыхъ и избранныхъ⁵, и во малѣхъ спасеніе обрѣсти ся хочетъ «Не бой ся бо, рече, малое стадо (і т. д.). И убо если бы насъ сто стало, дабы есмо⁶ мы любопрителнѣ на ту лож Латинѣ отвѣщали, и Латиню споромъ преперли, — ничего ни нам, ни имъ пожитку ни единого не принесет, только зваду и вражду болшую еднаетъ. Ибо Латиню и самъ Христосъ, а не только мы, не увѣримъ! Уже бо в конецъ в томъ невѣрїю заматерели! Уже бо в конецъ в миролюбїи утонули! А для того оставили ихъ ратовати и с той погибели миролюбное извлекати, да не и сами с ними погрянемо и утонемо, — яко то случилось ся иншимъ епископомъ. Досвѣдчили есте! — Себе стережимо, о себѣ старане чинимо, да не во вѣцѣ семъ потоплени будемъ и вѣчнѣ погинемо (л. 308—9, Гол. 112).

Досыть намъ на томъ, коли мы правовѣрныи и православныи! Досыть намъ вѣдати о себѣ и своихъ намъ единоголасныхъ⁷ и присныхъ! Тѣхъ утверждаймо⁸ и

¹ Ркп странствуютъ.

² Ркп. домѣститися.

³ Натяк на притчу про багатого і Лазаря, пор т. IV.

⁴ В ркп зпсовано. счищаемо, оубѣжимъ, у друкъ тильки бѣжимъ.

⁵ В ркп: избраннымъ

⁶ Ркп есте

⁷ Одної мови з нами.

⁸ Ркп. утверждаемо

воспоминаймо вѣдомостю нашего православія, писаніем, наукою, друкованіем книг, училищи¹, и довольством² от избытковъ нашихъ. А Латиню со всѣмъ на всѣмъ оставимо, ни ся их о чем (яко мнящих ся мудрых) ани какоже пытаймо! Ни ихъ науки³, православія на искушение, слушаймо! Ниже их хитрости на наше увечіе и полерованіе учим ся! Ниже ихъ власти и начальства страшимо ся! Ниже ихъ размноженію и разширенію чудим ся!

Да будут они како суть! Мы же будем пред очима их по евангелію — прости, глупы, незлобивы! Досыть нам спасти нас самих! (л 310 — Гол. 113).

Але з сього становища — на що ся критика книги Скарги? — На те, «абы Латина не подумала, що не можемо пізнати «прицукрованое лжи сладкословія их». Для сього⁴ автор розбере передмову і три перші роздлі книги. — Так кі²нець кінцем він сам не видержує проголошеного ім принципу повної ізоляції й індивідуалізму у відносинах до «Латини»!

По сім иде друга передмова — «До всякого прочитателя написанія сього»: на випадок, коли б комусь попала до рук сама книга Скарги, Вишенський повторяє свою науку: не спускатися на солодки латинські слова, «бо то їх і єсть ремесло поганської науки: баснословіем, ораціями, похвалами і похлібствами смачними слабоумних і ненаказаних (не навчених) прельщати». А для прикладу наводить сі єдині в своїм роді автобіографічні спомини, — вже згадані нами вище:

И я бо нѣкогда во той пробѣ былъ, и сам своим слухом латынского оратора свѣдчил! Для чего кротко, тихо хочю припомнити, абы есте от такихъ мѣдovýchъ словъ, в которыхъ трутизна живеть, пыльно стерегли ся⁴. То что латынскій ораторъ, достоинствомъ сана мистръ, имѣлъ дружбу со мною в Луцку, и не утаилъ тѣлесное пожадливости предо мною, которою звиятяжень⁵ былъ. А то какъ блуда от цнотливые дѣвицы прагнулъ, и не могъ поважками⁶ того себѣ зеднати — абовѣмъ цвѣтныи⁷ был! Якоже до того пришел⁸? Ото такъ повѣмъ ти Рѣчьми сладкими и бесѣдами прельстилъ девицу, и тѣмъ словеснымъ похлібствомъ цноту девицы ведомо украсть! Которые рѣчи его в залечанію чиніеніе⁹ на змаменне¹⁰ девицы, коротко ти припомену Пилне послушай!

Начал девицу называти солнцемъ — яко подобно тому сличностю красоту свѣтитъ! Началъ звати златом и сребром — яко румяностъ з бѣлостю в лице цвететь! Началъ звати каменемъ дорогимъ — шапфѣромъ і діамантомъ — яко променистое лице от крове ея показуеть! Тѣми и большими баснями и словами девицу яко масло на блуд ростопил. Которая и шпетности¹¹

¹ Звертаю увагу на се місце, бо воно вказує, що православної школи і науки Вишенський не відкидав і перед своєю подорожжю на Україну, — тільки, очевидно, з тими обмеженнями й «стереженнями, як він викладає потім у «Зачапці» (нижче)

² Ркп. довольствъ

³ Упускаю зайве и

⁴ В ркп. стерегся

⁵ Переможений

⁶ Ркп. поварками

⁷ Заструплений

⁸ Добився свого

⁹ В ркп. чиніенія

¹⁰ На обдурення, в друк хибно знаменне

¹¹ Обридливости

забачивши¹ тѣмъ сладкимъ похлѣбствомъ уловлена будучи, цноту страти-ти произволила!

Не явна ли то ложь — яко та дѣвица не была ни сонце, ни злато, ни сребро, ни камень шапфиръ² и дѣямент! А вжды слабоумна тоѣй смачной лжи увѣрила и во похвальномъ смаку блядословномъ увязла, и мысль царствующую погрузила Которой тѣло невольникъ понужды на што воля мысленная произволить, на добро ли или на зло послѣдуетъ!³

Такъ тогда и ты, любимый прочитателю, пилне смотри латынской мудрости духа Коли себе и своихъ во своемъ писанню хвалить; баснями красными словесъ свѣдстви зверхнихъ⁴, а не плодовъ евангельскихъ подпирает, широкоръчнѣ и доводиѣ богословнымъ оцуркованіемъ⁵ помащаетъ — Тогда ко евангелію прибѣгши на пробу і т. д. (л. 312—3, Гол. 114—5).

Сей епізодъ цінний не тільки як сливе єдина автобіографічна історія, розповіджена автором, але і як дуже рідкий взірець гарного оповідання, теж рідкий у автора, та й взагалі не частий в такій якості в сій літературі! Мистецтво оповідання не було сильною стороною її.

Чисто богословську частину: розбір тез Скарги про правдиву церкву, її прикмети, єдино правдиву римську церкву і под. докладно розбирати не буду, — але виберу з них кілька місць, інтересних з погляду літературно-стилістичного або ідеологічного, тільки, на жаль, місцями сильно попсовані вони невдалим переписувачем.

Протиставляючи своє розуміння церковної єдності Скаржиному, Вишенський так описує її:

Во єдності бо церковной основана єсть любви, догмать⁶, вѣра

Ту царствуетъ надежда

Ту даскальствуетъ смиреніе

Ту гобзуетъ весь добродѣтельный соборъ.

Ту Давидъ певецъ сыномъ церкви припѣваетъ, играя⁷ духомъ Се коль красно и добро, рече, но еже жити брати вкупѣ

И Дамаскинъ — О семъ бо Господь обѣща животь вѣчный

О блаженная купо!

О всечесное братство!

О преславнѣйшая єдності —

Кто тебе отлучаетъ ся,

Кто тебе отплещаетъ ся,

Кто от тебе утѣкаетъ,

Кто на тебе бореть, лжеть, хулить,

Кто тебе ненавидить и тобою мерзитъ —

да будетъ проклять нынѣ и во будущій вѣкъ! Аминь (л. 322 — Гол. 121—2)

¹ Забувши

² Ркп шапферъ.

³ Ркп послѣдуютъ

⁴ Ркп звѣрныхъ

⁵ Ркп оцуркованіемъ

⁶ В ркп домаеть, догмать — поправка Голубева.

⁷ В ркп игрфсе, играя — поправка Голубева, але, може, тут: арфе?

Сучасна польська церковна політика, натхнена Скаргою, спустошення, зроблені нею серед української аристократії, її нагинки на вірних малюються такими рисами історії Навуходоносора з книги пророка Даниїла:

Зри зрителю розсудный, что будетъ проповѣдникъ латынскій Скарга, и который родъ¹ ушиковаль на прещеніе миролюбной Руси. Если не можешь быстрымъ окомъ разсужденія прозрѣти, я тебѣ кратко всѣ роздѣлы тѣ зовомаго роду гананіємъ ознаямую или оглавлую.

Будованіе того роду то есть. будетъ² Скарга Вавилонъ, Римъ. Становить и именуєть Навуходносоромъ короля польского. Навуходносоръ ставить выше своего достоинства одушевленнаго идола папу Посылаєть проповѣдники³ езуиты, абы всѣ поклонили ся папѣ Услышавши же рускіе князи и паны повеленіе царєво, а набольше пискъ, шумъ, вопль, лики⁴, свирѣли, гусли, тимпаны и всю музыку роскоши свѣта сего,— поклонили ся папѣ. Триє отроцы же иерусалимского плѣна — убогіе Русинцы — поклонити ся не хотѣли, мовечи. «Живъ Господь Богъ нашъ имже создани быхомъ и живемъ и движемъ ся, идолу поклоняти ся не хотимъ, и богу земному паче небеснаго не служимъ». Тогда розярив ся Навуходносоръ кроль польскій повелѣваєть разжещи пещь бѣдъ, скорбій, гоненій и всяких досадъ лютыхъ на триє отроки останка народа Руского, яко да симъ волю бѣдами на поклоненіе идола преложить

Да тутъ ставши⁵ со Златоустомъ васъ, останка народа Руского утвєржаю не вмѣтаємы будьте⁶! Да вовергаємы претерпите пещь бѣдъ лютыхъ! Тогда узрите вометаємыхъ сожигаємыхъ — а себѣ спасаємыхъ. Тогда узрите хладъ и приштєємыє ангєлово, и проповѣдники езуиты исчезаємы, и царь Навуходносоръ посрамляем и на поклоненіє истиннаго бога прєлагаємы (л 323—4, Гол 122—3).

Проти папської монархії обршуєть ся Вишенський в таких виразах:

Того ради вышее, езовито⁷, той свой костель Римскій быти разумѣшь, яко одинъ над всеми владѣет? И того ради правдивый Римскій костель назвати ся можетъ, яко единъ всѣми учреждаєть и управлєєть, научаєть и росказуєть? Куда хоцєть одинъ, туда всѣхъ волею своєю керуєть — которому одному ниhto волности ни в чємъ сопротивити ся не имѣєть? Я то тако мнѣмаю или вѣрую⁸, яко то єсть главнѣйшая и от всѣхъ ересєй нечистая ерєсь⁹, яко одинъ ровный всѣмъ каломъ, перстию и тлѣнемъ, кровію и тѣломъ, рожденіємъ и смертію, грѣхомъ и падєніємъ будучи,— над все выдралъ и себе самого обоготворилъ, и яко идола почтити узаконилъ. А другихъ всѣхъ под свою неволю и послушенство гвалтовностію¹⁰ — что

¹ Чи не польське слово *urząd*, уряд, лава?

² В ркп *будеть*, у Гол. додано. что.

³ В ркп: проповѣдника.

⁴ Ркп. лиски

⁵ Ркп *ста оуши* (у Гол. пропушено).

⁶ Ркп *буьтъ*

⁷ В ркп *поплутано і потім так виправлено* вышее рекъ езовитой.

⁸ В ркп. помилєно. «яко такожъ не имамъ или вѣрою», поправляю приблизно, зміст ясний

⁹ Ркп *ерєй*

¹⁰ Ркп. *гвалтовную*.

во всѣхъ расказуєть толко тотъ одинъ,— а не покороу Христовою¹ и хрестоношеньемъ и терпѣнемъ² покоришь и поневолишь.

Можесть ли быти болшая ересь отъ той ереси, и превратность отъ той превратности, которою Римскій бедный костель страждеть, разсуждаєшь³ добре, прочитателю! (л. 341—2, Гол. 134—5).

І далі на ту ж тему:

Не явно ли всему свѣту, яко во лжи поганской, гордости, власти, славе, богатствѣ и любви свѣта сего твой ся⁴ костел Римскій роспротри- ниль и умножилъ⁵ Что за чудо умноженію и розширенню⁵ твоего коте- ла — когда сей вѣкъ честный возлюбилъ? Когда все распротриенное и широкое, гостинцемъ в погибель вѣчную странствовати изволили? Когда все-со лжею и роскошею мирскою тутъ на земли мешкаючи изволили? Не чудо⁶ такому распротриенію латынскому по всемъ свѣте, абовѣмъ князю⁷ мира сего служить, который в жизни сей славою, честію, богатъ- ствомъ и достоинствомъ вѣнчаєть. И от того самого знаку, боголюбивый прочитателю, по Христову и апостольскому о последнихъ часехъ изобра- женію⁸, лживый костель Римскій познати можєшь⁹, яко вси охотою до него бежать, вси до него квапятъ, вси его любятъ, вси себе имъ смакують. Тотъ самый знакъ да тя¹⁰ увѣритъ, любимый прочитателю, яко костель Римскій лживый єсть! Скудно убо єсть благоє! (л. 352—3, Гол. 141)

Лист до Домнікіі. Незадовго після написання сеї праці Вишенський нарешті вибрався на Україну. Може, сповняв тим акт петицизму для Мелетія, коли наспили до нього вiстi про його смерть,— а він його шанував високо і міг вважати потрібним виддати йому сю пошану — виконати колись ним висловлене бажання, щоб Вишенський кинув пустинну самотність і пішов ділом помагати одновірцям. Може, подвигнули його відомості про успіх його збірника («Терміни про лжу»). Не знаємо сього, бо наші відомості про сю подорож взагалі незвичайно убогі. З біографіі його товариша — афоніта Йова Княгиницького, написаної Гнатом з Любарова, знаємо, що Вишенський відвідав Йова десь у р. 1605 приблизно і незадовго перед смертю Балабана, себто при кінці 1606 поїхав назад на Афон¹¹. Коли саме приїхав з Афона

¹ Ркп.: покою христовой.

² Ркп.: терпѣніє

³ Ркп.: разсуждаєть

⁴ Ркп.: сія

⁵ Ркп.: умноженіи и разширенно.

⁶ Потім, мабуть, зайве «тако».

⁷ Ркп.: «ибо вѣмъ князя».

⁸ Ркп.: изображенно.

⁹ Ркп.: можесть

¹⁰ Ркп.: дотя.

¹¹ Зоря Галицкая с. 233—4; Франко використав сі відомості для біографіі Вишенського у своїй першій статті і вивів з них дату листа до Домнікіі на 1606 р. Але приїзд Вишенського можливіи скорше, ніж 1605 рік, і тоді можливе вагання для листа між 1606 і 1605.

і де пробував поза своїми гостинами у Йова, зостається невідомим, і самотньо, що кидає деяке світло на враження і переживання Вишенського на Україні: дізнані тут розчарування і розходження з провідниками релігійного і культурно-національного руху, се його лист до черниці Домнікії, очевидно, львівської, писаний з Унівського монастиря у вербну неділю, мабуть 1606 року. Те, що тут Вишенський оповідає з своїх спостережень і своїх думок про сучасне українське життя, незвичайно цікаве для характеристики його самого і сучасного українського руху: розходжень і конфліктів традиційної монахоманії, що молилася на візантійських аскетів і мистиків¹, з новим рухом, надиханим реформаційними впливами. Тому мусимо спинитись на сім докладніш.

Честной и благоговѣйной старици Домникии Іоаннъ странникъ о Господѣ радовати ся жаеает и спасенія прагнет

Одержав він лист від пана Юрія з докором, що він піддався впливам диявола (от діавола пострадахъ) — не зостався в городі (Львові), а замкнувся в Унівському монастирі. Докоряє йому Юрій з огляду «на народную пользу», бо пустиня служить тільки власному спасенню, а проповідь помагає многим, і ставить йому в приклад Христа, що «милосердував о народі» і в пустиню виходив не з пустиннолюбія, а задля свободи проповіді. Проповідь же тепер і у Львові не забороняється, і її не треба занедбувати Коли ж Вишенський ухилитиметься, будуть на нього великі нарікання, соблазн і розпука.

Сі докори дуже роздразнили Вишенського, тим більше що під ними відзивалось до нього те глибоке розходження, що він відчув у Львові. Він сердито відкидає уваги пана Юрія, навзаєм докоряючи йому, що він робить недопустиму річ, ставлячи слабій і неочищеній людині приклад самого Христа. Боронить пустинне життя від легковаження, яке виявляє до нього «пан Юрко» — наводить йому погляди великих аскетів, що вважали спасення себе самого ділом, тяжчим від якої-будь спасенної діяльності. І навпаки — сам критикує роботу львівських «фундаторів благочестія»: план науки, ними заведений, обмиршення і захоплення латинськими взірцями. Пише роздразнено, зі злістю, і замість писати се самому «вельможі Юрієві», виливає все на адресу Домнікії, мотивуючи се тим, що Юрій хворий і він не хотів би йому докучати в недугі. Пригадує його посварення з іншим львівським провідником «паном Красовським» і кладе

¹ Вишенський вичисляє сі свої авторитети в останнім своїм творі «Позорище мысленное».

Домнікіі на серце помирити сих двох провідників братського руху при нагоді Великодня, аби вони оба могли «істинно, а не фарисейськи заспівати: Воскресення день, и просвѣтим ся торжеством и друг друга обьемем...»

Невеликий лист сей (9 сторінок друку) належить до краших писань Вишенського. В нім мало порожніх місць і пустих слів. Писаний в захопленні, од серця, він яскраво відкриває індивідуальність автора, хоча й не всюди на її користь. Живо характеризує його погляди на вартість науки, культури й под., доповнюючи попередні його виступи. А ще цінніший як одна з небагатьох характеристик сучасних культурних досягнень українських — міщанського львівського руху, на чолі котрого стояв той «книгоція і народонаставник» пан Юрко — як правдоподібно приймають: звісний нам Юрій Рогатинець.

Видиши ли, госпоже Домнікіє, як пан Юрко не вѣсть нашего слѣда, по чину и степени къ Богу приводящего¹, — але зараз на верховный (степень) Христовъ вскочил, и в гордость мнѣнія (пользовати другихъ себе не ополеровавшимъ и страстей мирскихъ не совлекшимъ повелѣваетъ!) — впаль.

Присмотри ся, госпоже, что пользуют ихъ черниломъ хитрости, а не Духа святого словесы вспитанные школьные² казнодѣи, которые з латинской ереси себѣ способъ ухвативши³, зараз школы бают, проповѣдають и учать, а польрванного и безстрастнаго житія не хочють, и тот слѣд изображенный святыми (по отправахъ школьно⁴ науки) отвергли⁵ Первое — церковному послѣдованию в словословію, благодаренію и молитвъ не потребны⁶ суть Ни бо умѣють у церкви ни читати ани пѣти, только яко и простѣйше — без помощи церковной нуждъ богохваления стоятъ С которого цвиченя и заживаня способомъ тымъ хитростнымъ латинскихъ наукъ не вижу ни куса⁶ ни попа, ни диакона ани протчаго священническаго чину служителя Только если тые байки риторские⁷ знают, то тежь к ѳаснямъ досконалшим, родителем сих, тоестъ до латини паки возвращают ся и отходят свойственное к своему духу влечет ся и прилепляеть¹

Иле⁸ бым я радил нашим фундаторомъ благочестія во Львовѣ — В первыхъ церковнаго послѣдованія, словословія і благочестія узаконити дѣтемъ научити Таже⁹ утвердивши сумненія вѣры благочестивыми догматы — тогда внѣшних хитростей для вѣдомости касати ся не возбраняти. Не бо азъ хулю граматичное¹⁰ ученіе і ключъ къ познанію складов

¹ Перед тим Вишенський нагадує науку Діонісія Арепагіта про ступені посвящення — широко виложено у ранішій посланні до єпископів, вище.

² Друк · школье Ркп · школьные

³ Пригадюю сказане Потієм про те, що в грецькій церкві проповідування в церкві було в тих часах шлком облишене вважали його латинським непорядком

⁴ Ркп · шкодноє

⁵ Непридатні, нездатні

⁶ Ркп · вкуси

⁷ Ркп · литорские

⁸ В друк попр. на «Але», але се непотрібно, — треба розуміти Оскільки би став радити, то, по-перше. .

⁹ Ркп : той же.

¹⁰ Ркп.: граматичное.

и речей, якоже нъцы мнять, и подобно глаголють: «Занеже сам не учил ся, того ради и намъ завидитъ и возбраняеть!» Се¹ же, мню, в первыхъ, панъ Виталій, казнодѣя волинскій, отрыгалъ! Но азъ о семъ ничтоже печалую, ниже о поносъ, и униженіе брегу, ниже о лжи завистнымъ имънемъ налагаемой смущаю ся! Само бо существо тѣснаго пути — слѣда ведушаго в животъ вѣчный да извѣститъ кождо² Не бо о сромотѣ учащихъ ся азъ глаголю да не отпадутъ благочестія, утверждаю Еже пострадаша мнози, извѣстно вѣсть (л 225 — Гол 28).

То подобно и на св. Павла апостола нанесуть хулу клеветницы — яко от зависти Павел остерегаеть Колосяны, да угоньзнуть от тое поганское латынское науки, которые ся нынѣ в тую съгъ духовъ злобныхъ поднебесныхъ ученіемъ³ умотали, Евангеліе повергли (наступае цитата з ап Павла). Не бо мню, яко от завидѣнія наукъ Павелъ сіе рече, но да не увязнуть, вѣ, прелестъ от Христовы любве, остерегаеть Тако подобно да мниши и о мнѣ — о пристроѣзѣ⁴ яже глаголалъ. И не вѣдомость хулю художества, але⁵ хулю, што теперешніе наши новыіе рускіе философы не знаютъ в церкви ничтоже читати — ни тое самое Псалтири ни Часослова⁶. А знать если бы хто штос (ь) трохи и зналъ, якъ южъ досягнетъ стиха якого басней Аристотельскихъ, тогда юж Псалтири читати ся соромѣть! И прочее правило церковное ни за что не вмѣняеть, и яко простое и дурное быти розумѣеть. А тежъ не вижу иншихъ — толко простою наукою нашего благочестія воспитавше ся: тые и подвигъ церковный носятъ и отправують! А латынскихъ басней ученицы, зовемыи казнодѣи⁷, трудити ся в церкви не хочють — толко комедии строить і играють!⁸

И не дивно! Приведу притчу: Коли южъ хто наказанія вѣшняго страха досягль, подобенъ коневі в стайні хованому и на узахъ держаному, который⁹ часу пролетного дождавши, коли траву опшутитъ и выпущенъ будетъ, не вѣда¹⁰ якъ ся поймати дасть от игранья, скаканья и шаленья, ради своевольное владности. Такъ власне коли хто з благочестія догматъ до латынского мудрованія и хитрости выпущенъ будетъ, не вѣда какъ его южъ ухватитъ¹¹ и обуздаеть и к благочестию привлечеть! Бо есть такъ сладкая латынское прелести трава, ижъ еѣ воли на широкомъ поли вкусивый своевольне заживати, нижли в тайні благочестія на привязехъ¹² законныхъ наилучшимъ¹³ овсомъ истинное науки питати ся (хочетъ!)¹⁴.

Тамъ бо есть у Латыни своеволя! Тамъ есть чистецъ по смерти мудрымъ безечникомъ, вшетечникомъ и роскошникомъ! А у насъ — дурное Руси — чистца по смерти немаш, только в терпѣливномъ страданіи и покаяніи¹⁵

¹ Ркп: сей.

² Посвидчитъ про кожного.

³ Ркп.: ученіе.

⁴ Пересторозі

⁵ Ркп: ане.

⁶ Се основа всього для Вишенського!

⁷ Очевидно, се прізвище для «новыхъ философів» десь чув Вишенскій на місці!

⁸ Се цикава звістка про український шкільний театр; ак Перетц вважає його літературним загальним місцем, запозиченим Вишенським з сучасної польської літератури (Україна 1924 кн. I с 15) — але се не здається мені правдоподібним.

⁹ Ркп.: которого.

¹⁰ В ркп тут: нелѣта, нижче. не веда

¹¹ Ркп: ухватили.

¹² Ркп: привяземъ.

¹³ Ркп: наилучшихъ мѣ

¹⁴ Се: хочетъ додаю за прикладомъ Голубева, в ркп. нема

¹⁵ Ркп: страданія і покаянія.

прежде умертѣя И для того в тѣснотѣ сей мало¹ изволяютъ быти всѣ ся на широту роскоши вергли! И пастыря собѣ такого² своеволники (и на широтѣ роскошій скитающе ся) имѣютъ — которые таинство вѣка сего сына погибелнаго изобразуютъ, по Павлу к Солуняном глаголющему (л 227—8)

Тоужь, госпоже Домникіе, нехай ся пан Юрко перво научитъ церковного чина и тайны его, а не заразы кого без воли Христовы на Христовомъ мѣстцѣ от своего мнѣнія посаждаетъ глаголючи «Христос так чинилъ, или училъ, и ты такъ чини и учи!» Бо ся с того дерзновенія³ все ереси в нас породили⁴ и церковь воздушные духи сплюндровали! Иж⁵ не толко жебы хто уготованый на степень церковного и духовного чина восходити мѣлъ дверми — нет! Але⁶ и тые самыя дѣрлазцы, наемницы, злодѣи, розбойницы, волци, драпѣжницы, пси, волхвы, чародѣе, воины, жолнѣри, кровопроилци, игрцы, скоморохи альбо⁷ машкарники всякъ видѣ злобы мирское прошедше и естество обезчестивше, которые нашу церковь нынѣ опановали и под власть себѣ мучительски покорили, — не только жебы слѣда альбо⁷ порядку якого законнаго на входѣ сѣдалища власти церковное заживати мѣли Але гонят ся и одинъ одного для власти сану и позысканья имѣний и перебѣгаютъ и упережаютъ, власнѣ якъ конскіе заводницы для закладу⁸

Что бо за чинѣ в нашей церквѣ нынѣ на принятѣ стану духовнаго? Не тот ли, присмотри ся и признай, если правду глаголю! Днесѣ кать, а завтра священникъ Днесѣ мучитель, а завтра учитель Днесѣ корчмарѣ и танцоводецѣ, а заутра богослов и народоводецѣ Днесѣ убийца, а заутра святитель и епископъ Доднесѣ жертвовал сатанѣ все время вѣка сего, а нынѣ предѣ олтаремъ предстоитъ и непостижимому божеству таинствуеѣт и жертву приноситъ!

Пытаю вас, не от сихъ ли вашъ хитрѣйшій Патѣй, которого ты, пане Юрку, хвалили и залицалъ? Розгни книги с(о)вѣстные и узриши, иж⁹ во уготованых чину не коснелъ¹⁰ И ни чернецъ ани страдалецѣ не былъ! Толок так, — днесѣ еретик и кашталянѣ, а заутра намѣстникъ Христовѣ (именемъ, а не дѣлом!), и пастырь — славы и чести вѣка сего, а не стада словесныхъ овецъ — и будущаго вѣка сотаинникъ!¹¹ (л 228—9).

Видиш ли, сестро Домникіе, куды разумѣнья неправое низпадает и благочестіе поруговаеѣт! Нехай же не выкладаетъ панѣ Юрко Христовыхъ словесѣ по страсти и своему угожденію! Але¹² по правдѣ! И мою пустыню не уничтожаетъ! Без которое и онѣ сам, если схочетъ мира свлещи ся и памяти и житія страстнаго свободити ся (по Василія Великаго писанію к Григорию Богослову), быти не может!

А еже глаголетъ панѣ Юрко, яко Христос не изводилъ народѣ в пустыню развѣ нужды¹³ (для власти проповѣдь возбраняюще), а нынѣ проповѣдь въ градѣхъ не возбраняет ся, — на тое слово отповѣдь пану Юрко-

¹ Ркп : малы

² Папу.

³ Ркп дерзновеніе

⁴ Ркп · породили

⁵ Ркп Иже

⁶ Ркп или

⁷ Ркп или бо

⁸ Кінські перегоні на парі!

⁹ Ркп иже

¹⁰ Не пробував нітрохи в категоріі тих, що готуються до церковного ступеня

¹¹ Ркп стаинникъ

¹² Ркп : или

¹³ Потреби.

ви· яко не тільки я (ничтоже сый в очах людських¹), але¹ подобно ино сам Христосъ с небеси, если бы звал, крестъ свой залещалъ² и в пустыню изыйти (для очищення помысла и навикновеня брани бѣсовское) розка-заль,— подобно не только народа, але ни самого книжочку народонастави-ка пана Юрка з логовиска мирского бы выторгути не могль¹ Бо ся добре на-печатали смаки³, юхи, шафраны, перци⁴ и пирожные сласти на помыслъ и угожденю его¹

Обещую ти, что ся крестомъ Христовымъ пан Юрко прельстити не дасть и для него роскоши львовское не оставитъ¹ Колыми паче другій народ⁵ о пустыни не мыслить¹ (л 229—230, Гол 29—31).

А на слова Юрія, що люди чекають його і будуть рем-ствувати, коли він буде далі отягатись, Вишенський відказує роздражено, в стилі аскета, що не знає ніяких обов'язків перед громадянством — хіба тільки перед добродіями, що його годують:

Ся словеса истовыя басни суть, ниже отвѣта достойни! Ни бо азъ с народом завѣты завѣщеваль, ниже отвѣты твориль,— но ниже народа знаю, ниже бесѣдою с ними общих ся и познаніемъ зрака! Что глаголетъ панъ Юрко, не вѣмъ Почто мя ожидаютъ? Егда заимствовахъ что у кого и долгъ отдати должень есмь? Не вѣмъ другого развѣ странствовашого мя пана Красовского — и на препитаніе нечто возложившего⁶. Сего, и пана Миколая знаю, от прочаго же народа никого не знаю. Что есть вина народное страсти, и которого народа, доумити ся не могу! Не бо вещь ниже народныхъ лицъ от мене пострадавших не изобрази,— отвѣщати не вѣмъ что! (л 235 — Гол 34).

У постскриптумі Вишенський просить Домнікію захвати його писання і повернути йому потім, бо воно йому буде потрібне. Хотів він включити його до збірника своїх творів чи задумував ширше розвинути кинуті в ним гадки в інших писаннях? Дійсно, два пізніші його твори розвивають сі гадки. «Зачапка» підіймає знову питання про те, яка має бути добра православна наука, «Позорище мисленное» ширше розвиває апологію пустинного життя.

Листи з Афону. Можна здогадуватися, що до повного розриву з львівськими братчиками і взагалі з провідниками сучасного українського руху у Вишенського все-таки не дійшло. Може бути, що перед виїздом він все-таки побував у Львові, розговорився з «народом». Одержав — як можемо здогадуватися з пізнішого листа до Йова — і деяку милости-

¹ Ркп.. или.

² Закликав узяти його хрест і за ним йти (евангельський вираз).

³ Ркп.: смяки.

⁴ Ркп.: пѣрце.

⁵ Інші люди.

⁶ В друк. було опущене «мя» і се змінило значення начебу Красовський під час якоїсь подорожі бачився з Вишенським і жертвував йому деякий «на пропитаніє» З «мя» ясно, що Красовський гостив у себе Вишенського під час сеї подорожі його на Україні і дав йому щось на прожиток.

ню на новий афонський прожиток. З незвісного ближче року, після повороту до Афону, маємо два листи, переслані на Україну через монахів Ксенова монастиря, що їхали туди: один до Йова Княгиницького, другий до львівського братства В листі до Йова Вишенський згадує про своє бажання знову побувати на Україні, що перебили йому «судьбы божія і нѣкія болѣзни тѣлесныя»; коротко описує своє афонське життя й заохочує Йова прибувати на Афон, а як ні — то прислати свого синовця Дмитра, спільного вихованця їх обох в аскетизмі (він був потім наступником Йова в його ігуменстві):

Вси яко Святая Гора раю подобна, аеровоздушнымъ чистотным и утѣшительнымъ зефиром в отлученіи мира содержима дыхающе Ся и нынѣ никакже оскудѣ благодать якже от воздуха! А еже нужду от навѣта діавола миродержца страстно владычествующего страждетъ, въ искупѣ жизни обрѣтаючи¹ ся здѣ,— не подобаетъ ми время подробну изглаголати Точію прочая съкративѣ излаголю Отнели же придохѣ, не точію на келии, но и на пещеры двѣ поголовщины дукатовъ излѣзлѣ! Такожде и на Святую Гору от еже бѣ товаръ один прежде соборного гарачу, нынѣ же и до чотырехъ влѣзло Аще же и тако аспрымъ² нуждам, Святая Гора подлегла, но благодатію Христовою мирѣ бѣ в конецъ доселѣ от вохода Турков и еничарского³. И в благочестии Святая Гора по древнему никакже оскудѣваетъ — и аще не имать аспри! Но в сей притчи стоим святогорской глаголющимъ «Хотяя — рече — во Святой Горѣ мировати и терпѣніемъ укоснути, или буди желѣзнъ или сребренъ». Еже толковати не хочу — вѣси бо сію притчу. Тѣм же сими двѣма и азъ еще коснимъ благодатію Христовою рукодѣліемъ і искупомъ,— доколе течетъ принесеное от васъ⁴. Обаче желаю паки видѣти и посетити вас! Тѣмже извѣсти ми о своемъ мирѣ, и что глаголеши о сем, дай ми гласъ! Аще ли и тебе нужда настоитъ от боренія плоти, страстей и воздушныхъ злобныхъ духовъ поднебесныхъ, к ним-же нам брань гонза⁵.

Лист до львівського братства — се, властиво, текст з Григорія Богослова «противъ самохвалнымъ еретикомъ, мнящим ся быти мудрымъ», процитований Вишенським у потіху братчикам у сьогосвітніх бідах, у підтвердження його улюбленої гадки, що уділ правовірних — терпіти в сім світі пониження й ганьбу, не завидуючи успіхам еретиків і не

¹ В ркп · обрѣтающим

² Грошовим клопотам (аспри — дрібна срібна монета), мова — про ту-рецькі податки.

³ Турки і яничари на Гору за сей час не приходили

⁴ Тут натяк на гроші, зібрані Вишенським на Україні і принесені з собою на Афон на прожиток і на оплати податків — «искуп», для котрого афонит повинен бути «сребрен», а на «рукодѣліе», друге джерело прожитку,— він повинен бути «желѣзн», як каже афонська «притча» (приповідка), що нагадує Йову Вишенський

⁵ Л 238; у вид Голубева скорочена приписка листа, в ркп дійсно поповсана «Писа ся в Святой Горѣ, в неже время и соборное посланіе, в монастирѣ Зуграфѣ аще мыслный твоего преподобія за спсєніе вишереченный писалъ».

кваплячися на їх мудрість. Інтересні тут теплі вирази на адресу братчиків — «которых як с памяти выгнати» автор не може «за твердость¹ духа любовного», так і ім спасення і всякого спасенного добра, як собі самому зичить. Сі приязні почуття висловлені в самому титулі:

Христілюбивому братству лвовському и прочимъ братьямъ единомудрымъ и единоплеменнымъ, купно же и всемъ православнымъ христіаномъ Малоє Русси: в санѣхъ и достоинствахъ различно преимушимъ, богатымъ и убогимъ, княземъ и паномъ и простымъ, духовнымъ и свѣцкимъ, и еликимъ до зрака очесъ сіє писаніє приникнуть,— Іоаннъ Русинъ реченно Вишенскій, скитствуя въ Святѣй Горѣ, от Христа Спаса спасенія алчеть и вседушно молить! (л 218).

Власне як доказ приязного настрою автора до всіх тих, з котрими він був завівся на Україні, сей короткий лист, як я вище сказав, нам головно й інтересний.

Другий збірник творів і «Мисленне позорище» Вишенського. Не вибравшись в другу подорож на Україну, Вишенський, як десять літ тому, знов захотів промовити до свого громадянства «хартією». Може бути, що й досвід останньої гостини на Україні переконав його, що в літературних відносинах він має більше щастя, ніж в особистих. Так чи інак, він задумує вислати на Україну нову збірку своїх писань. Її основу мав бути «Краткословний Одвіт» Скарзі, де було розібрано три перші розділи його книги і дві гадки його передмови. Продовжуючи сі критичні уваги, Вишенський постановив обговорити ще дві тези книги Скарги: про нужденний стан слов'янської церкви, від котрої греки затаїли науку і всякі освітні засоби, — і про шасливий стан римської церкви, в котрій під папською владою всюди фундуються науки і школи. Се була ідея, що, очевидно, особливо живо захопила Вишенського, від його конфлікту з львівськими «народонаставниками»: Що мусять православні протиставити спокусам латинської школи й науки? якою має бути православна школа й наука, щоб вона не служила тільки першою ступінню до «доскональших басень» латинських — як се він закидав львів'янам у листі до Домнікі. Роздумуючи на сю тему, він, окрім властивої відповіді на тези Скарги, написав ще три невеличкі твори: один у формі послання до христіян Малої Росії, другий — се «жартовна притча про унію», як її назвав сам автор, третій — диспут «мудрого латинника з глупим Русином», названий автором «Зачапкою» (зачіпкою), і се «зачіпка» в тіснішій розумінні, тимчасом як у ширшій — вся ся полемічна збірка статті

¹ Тут у ркп ще слово «извланія», що Голубев справив на «излання».